

Natievorming onder Willem I

Een blik op de historiografie

INLEIDING

De belangstelling voor de natievorming in Willem I's koninkrijk (1814-1830) kent de laatste jaren een duidelijke hausse, niet enkel bij de historici en de cultuurhistorici in het bijzonder, maar ook in de belendende disciplines van de kunst- en literatuurgeschiedenis, de neerlandistiek en zelfs de sociolinguïstiek. Dergelijke multidisciplinaire preoccupatie kan echter ook spanningen veroorzaken. De niet-historici bewandelen in hun discipline meestal nieuwe paden en moeten die verrechtvaardigen. Hun profileringsstrategie moet met andere woorden gelegitimeerd worden.¹ Historici verwijten toesturen, hoort bij die strategie. Historici hebben verzuimd zich op het thema toe te leggen of vinden het hoogstens marginaal. Ze hebben er dan ook niets bruikbaar over te vertellen of erger nog: ze vergissen zich grondig. Enigszins triomfantelijk het licht op de eigen bevindingen laten schijnen, hoort er eveneens bij. De historici verdedigen zich vanzelfsprekend. Ze verwijten de niet-historici onvoldoende vertrouwd te zijn met de moderne historische literatuur, waardoor hun achtergrond- en contextinformatie beneden peil is. Het vele werk dat de historici verricht hebben, kennen ze niet. Ze gebruiken verouderde, niet zelden propagandistische geschriften van vroegere amateurhistorici en zitten er, ook wegens dit gebrek aan serieuze studies, af en toe volledig naast of vinden het warm water uit.

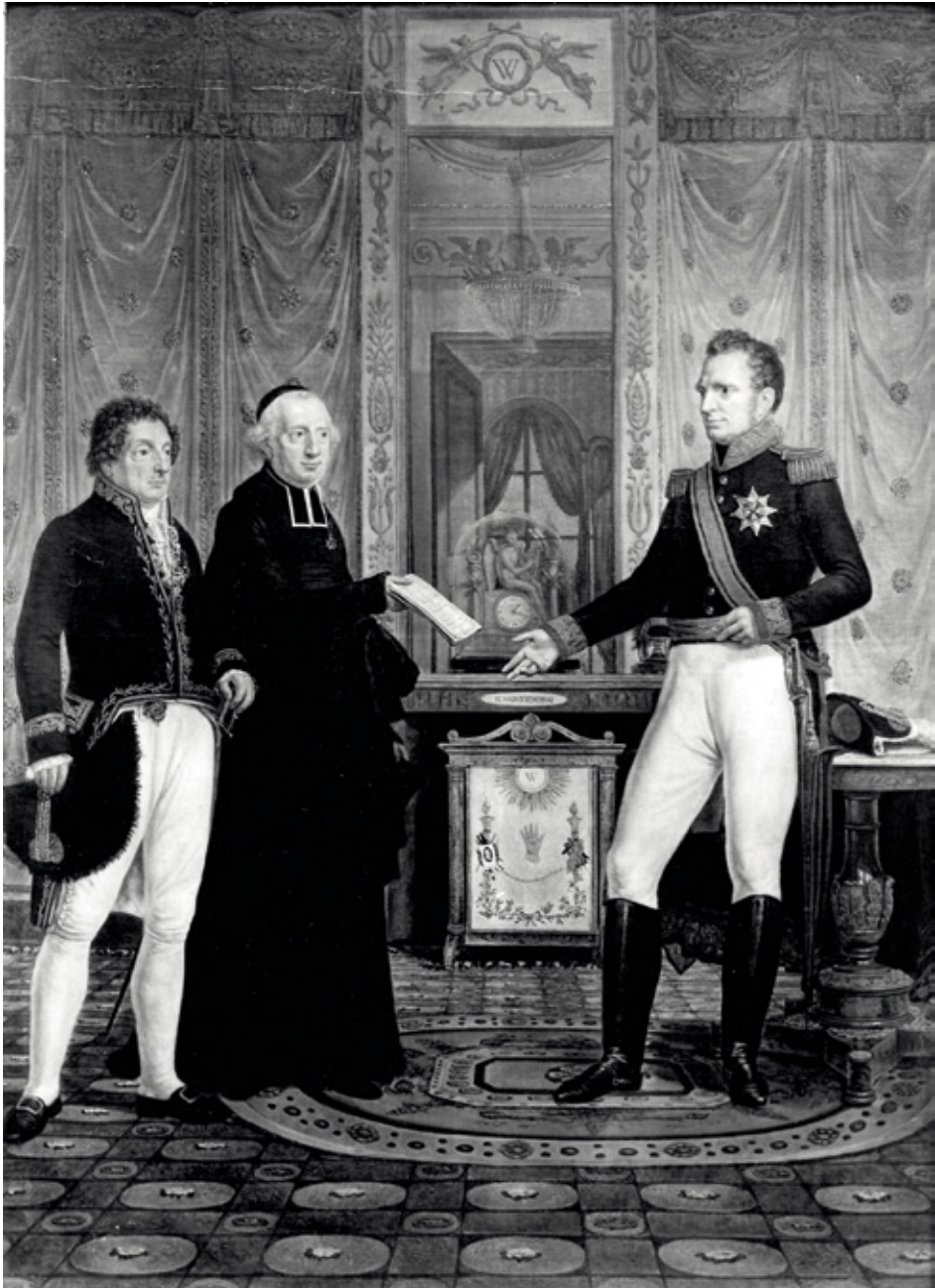
1. Met veel dank aan Coen A. Tamse voor de nuttige aanvullingen die hij op de eerste versie van deze tekst aanbracht.

C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Amsterdam, 1987, p. 213; G. Noiriel, *Sur la "crise" de l'histoire*, Parijs, 1990, pp. 196 en 202; P.H.H. Vries, *Verhaal en betoog. Geschiedenisbeoefening tussen postmoderne vertelling en sociaalwetenschappelijke analyse*, Den Haag, 1995, p. 56; S. Moscovici, *Les minorités actives. Influence sociale et changement sociale*, Paris, 1978, pp. 228-229; E. Witte, *Over bruggen en muren. Hedendaagse politieke geschiedenis en politieke wetenschappen in België (1945-2000)*, Leuven, 2003, pp. 152-156.

Het discours dat ik hier weergeef, haalde ik haast woordelijk uit recente geschriften over taal en cultuur in het Verenigd Koninkrijk.² Deze samenwerking wordt dus kennelijk ook met de vermelde spanning geconfronteerd. Het is echter een steriele discussie die m.i. het best vervangen kan worden door aandacht aan elkaars benaderingen en resultaten te schenken. Al wie de probleemstelling uit de betrokken periode bestudeert, is daarbij gebaat. Historici richten zich bij de ontsluiting van hun literatuur vooral op hun vakbroeders en te weinig op het brede aansluitende wetenschappelijke veld. Ze vormen in de academische wereld weliswaar geen uitzondering, maar als een historisch onderwerp multidisciplinaire belangstelling oproept, dan is die habitus toch weinig productief. Vandaar mijn poging om er in dit korte bestek al iets aan te doen: ik zal trachten de hoofdlijnen weer te geven van de geschiedschrijving over de natievorming in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de belangrijkste auteurs vermelden naar wie in het historische veld veelvuldig gerefereerd wordt, waarna de weg om tot een uitvoeriger bibliografie te komen voor niet-historici allicht gemakkelijker zal zijn. Bij literatuur die enkel nog van historiografisch belang is, blijf ik echter niet stilstaan.

Natievorming onder Willem I is dus het thema van dit overzicht. Het gaat om een vrij complex proces. Natievorming is immers niet los te koppelen van staatsvorming, waarbij de staatsinvloed meestal territoriaal uitgebreid, steeds geïnstitutionaliseerd en gecentraliseerd wordt en het monopolie verwerft. Natievorming heeft dan weer te maken met de ideologische legitimatie van het proces. De staatsmacht moet in termen van algemeen belang erkend worden. Gemeenschappelijke waarden en normen zorgen voor de sociaal-culturele cohesie. Aan collectieve identiteitsvorming en natiebeseffkan op die manier gewerkt worden. Het staatshoofd, de andere onderdelen van het politieke bestel, het leger, het onderwijs, de godsdienst, de pers in zijn ruime betekenis, de kunsten, de rituelen en de symbolen vormen de kanalen waarlangs dit waardestelsel uitgedragen wordt door de producenten en de verspreiders van de natievormende ideologie. In de mate dat de natievormende

2. R. Willems, *Willem en Willems: twee vaders van de Vlaamse Beweging?*, in: W. Vandenbussche & G. Janssens (eds.), *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1814-1830*, Gent, 2007, pp. 5-15 (*Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 117, nr. 1); W. Vandenbussche, *Wij willen Willem weer. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als breekijzer voor een nieuwe 19de eeuwse taalgeschiedenis*, in: W. Vandenbussche & G. Janssens (eds.), *Taalpolitiek [...]*, pp. 129-136; E. Vanhecke, *Conseil, raed of raad. Vlaamse stadskanselarijen ten tijde van Willem I*, in: W. Vandenbussche & G. Janssens (eds.), *Taalpolitiek [...]*, p. 94; G. Rutten, *Taalgeschiedenis over de grenzen heen. De taalpolitiek van Willem I in het Noorden*, in: W. Vandenbussche & G. Janssens, *Taalpolitiek [...]*, pp. 103-109; J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*, Nijmegen, 2006, p. 15; L. Wils, *Het officiële taalgebruik in Vlaanderen in de 19de eeuw*, in: *Wetenschappelijke tijdingen (Wt)*, jg. 67, 2008, nr. 2, pp. 115-127; E. Witte, *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder Koning Willem I*, in: *Wt*, jg. 68, 2009, nr. 4, pp. 357-358.

Koning Willem I ontvangt een smeekschrift van de Gentse kannunik Triest, stichter van de Broeders van Liefde. [ADVN, VFB1440/15]

initiatieven en ideeën tegenwerkende krachten in het leven roepen, maken die eveneens deel uit van het proces.

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vormt een periode die zowel door Nederlandse als door Belgische historici en andere 'humane' wetenschappers bestudeerd wordt, al dan niet in samenwerkend verband. Voor de historici is het alleszins één van de thema's die tijdens gezamenlijke colloquia en andere projecten regelmatig aan bod komen. Met deze dubbele invalshoek moet in dit overzicht dus rekening gehouden worden. Maar dat wil niet zeggen dat er geen verschillen in aanpak zijn. De omwenteling van 1830 is in de historiografie nog steeds een breekpunt. Voor de Belgische historici markeert ze het beginpunt van talrijke studies over de Belgische natievorming. De Nederlandse historici integreren Willems koninkrijk dan weer meer in hun lange-negentiende-eeuwse geschiedschrijving van de natie.

Dit overzicht is chronologisch opgevat. Trends in de geschiedschrijving zijn immers tijd- en maatschappijgebonden en vertonen een interactie met het *mainstream*-denken in de samenleving. Aan die periodisering mag echter niet te strikt vastgehouden worden. Sommige historici lopen voorop, anderen volgen pas later. Strikte scheidingslijnen zijn er dus niet altijd. Maar toch kunnen we in dit overzicht drie fasen onderscheiden. De (beperkte) productie uit de jaren voor 1970 rekenen we tot de voorgeschiedenis. Tussen het midden van de zeventiger jaren en het begin van de jaren 1990 leidt een vrij brede reflectie over de problematiek tot een omvangrijke en gediversifieerde productie. Vanaf de jaren 1990 laat de impact van de culturele en taalpolitieke invalshoeken zich prominent voelen.

DE VOORGESCHIEDENIS

De natievorming in Willem I's koninkrijk kent een vrij lange historiografische traditie. Onbegrijpelijk is dat niet. Het gaat immers om het amalgaam van noord en zuid dat door Willem I gewild was, maar waaraan de Belgische revolutie van 1830 abrupt een einde stelde. In de negentiende eeuw, waarin het historicisme domineert, met zijn romantisch en idealistisch narrativisme, zijn sterke aandacht voor politieke gebeurtenissen en politieke elites en waarin de geschiedenis in sterke mate dienstbaar wordt gemaakt aan de natie, wordt over het politieke project van Willem I zeker heel wat nagedacht en geschreven. Historici in Nederland en België vestigen een eigen relatie met dit stuk vaderlands verleden, trachten zich er in terug te vinden en het te legitimeren.

Een mislukt Verenigd Koninkrijk der Nederlanden past natuurlijk niet in het nationale geschiedenisbeeld van Nederland. Het verlies van het Zuiden moet dus gesublimeerd worden, de revolutie ten sterkste afgekeurd en de schuldigen aangeduid en veroordeeld. De zuidelijke oppositie is Frans georiënteerd en de onhandige politiek van de koning maakte het amalgaam onmogelijk. Door de meeste Nederlandse historici uit de negentiende eeuw wordt Willem I dus in een negatief

daglicht geplaatst, temeer omdat ook de liberale historici er belang bij hadden Willem zwarter af te schilderen dan hij was, om zo hun tijdgenoten beter in de verf te kunnen zetten. Hoewel sommige auteurs genuanceerder zijn, heerst er in de historische literatuur over de negentiende eeuw doorgaans toch een vertekend beeld van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en is men over het algemeen erg streng tegenover de koning en zijn koninkrijk.³

De Belgische nationalistische geschiedschrijving die na 1830 ontstaat, is nog negatiever. De Belgische revolutie was in haar ogen immers de logische uitloper van het aloude Belgische nationale gevoel. De mislukking van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden verrechtvaardigt dit nationaal geschiedenisbeeld. 1830 was het gevolg van een niet te realiseren poging tot natievorming. Het Belgische patriotisme lag aan de basis van de desintegratie. De tegenstellingen tussen noord en zuid lagen zo diep verankerd dat de poging bij voorbaat veroordeeld was. Een paar historici met orangistische sympathieën, en/of met nostalgie naar de politiek van laïcisatie en vernederlandsing van Willem I, keken ook naar de positieve resultaten van het amalgaam⁴, maar de dominerende nationalistische geschiedschrijving had weinig aandacht voor de unificerende pogingen, maar des te meer voor het ontbindingsproces, dat zich zowel op politiek-journalistiek, op godsdienstig als op taalvlak had voltrokken.⁵

Vanaf het interbellum verandert dit beeld. De geschiedenis is ondertussen veel meer verwetenschappelijkt en geacademiseerd. De studie van de negentiende eeuw is weliswaar nog steeds een minispecialisme – de hoofdaandacht gaat naar de middeleeuwen en de nieuwe tijd – maar vooral na de Tweede Wereldoorlog groeit de belangstelling voor de overgang van het ancien régime naar de moderne liberale staat, voor de restauratieperiode en voor de revoluties in deze transitieperiode.⁶

3. J. Bornewasser, *Bibliografie*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)*, dl. 11, Bussum, 1983, pp. 404-408; N. van Sas, *Grote verhalen en kleine lettertjes: 1830 in de Nederlandse geschiedschrijving*, in: P. Rietbergen & T. Verschaffel (eds.), *Broedertwist: België en Nederland en de erfenis van 1830*, Zwolle, 2005; P. Blaas, *Het romantische verhaal. Over de vormgeving van het vaderland*, in: J. Tollebeek, T. Verschaffel & H. Wessels (eds.), *De Palimpsest: geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500-2000*, Hilversum, 2002, pp. 143-159.

4. Deze boodschap vindt men bijvoorbeeld terug in de werken van P. Fredericq en M. Josson.

5. F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique*, Bruxelles, 1959; M. Beyen, *Een onafwendbaar toeval: 1830 in de Belgische geschiedschrijving*, in: J. Rietbergen & T. Verschaffel, *Broedertwist [...]*; J. Tollebeek, *Enthousiasme en evidentie. De 19de eeuwse Belgische nationale geschiedschrijving*, in: J. Tollebeek, *De IJkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, 1994, pp. 57-74; E. Peeters, *Het labyrint van het verleden. Natie, vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving*, Leuven, 2003, passim.

6. E. Witte, *Pioniers en pionierswerk. De Belgische contemporaine vakgeschiedenis tussen 1890 en het midden van de jaren 1950*, in: G. Vanthemsche, M. De Metsenaere & J.C. Burgelman (eds.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, 2007, pp. 83-87.

Bronnenuitgaven met betrekking tot deze fase zorgen voor meer genuanceerde benaderingen. Colenbranders *Gedenkstukken* maken nu serieuzere historische studies mogelijk en in zijn eigen biografie over Willem I en ook in zijn bijdragen over de scheiding worden de positieve aspecten van Willems beleid nu onder de aandacht gebracht.⁷

In de Groot-Nederlandse geschiedschrijving zet deze trend zich nog nadrukkelijker door.⁸ Gerretson, Geyl, en diens leerling Smits wendden zich definitief af van de miskenning van Willem I. Hij wordt zelfs als een strijder voor de Nederlandse stam gezien. Een Groot-Nederlands gevoel ontwikkelde zich wel degelijk want verschillende unificerende pogingen slaagden. Het waren de Franse krachten die Willems rijk ten gronde richtten. Ook de Belgisch-nationalistische interpretatie van de scheiding krijgt een tegengewicht: Vlaanderen en Wallonië namen in 1830 tegenovergestelde houdingen aan. Deze Groot-Nederlandse beweging ging tijdens de oorlog de collaboratietoer op, en verkeerde na 1945 dus in diskrediet.

Het Belgisch-Nederlands Cultureel Akkoord en het Beneluxverdrag die na de oorlog in werking treden, zorgen echter voor een vruchtbare voedingsbodemp voor de verdere samenwerking tussen Nederlandse en Belgische historici. De Vlaamsgezinden trekken zich aan deze samenwerking op, terwijl de voorstanders van de Europese eenmaking in Benelux eveneens een waardevolle constructie zien. Als een onderdeel van het gemeenschappelijke verleden van noord en zuid, blijft het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden de aandacht opeisen en ook de positieve aspecten van het amalgaam blijven in de belangstelling staan.⁹ Dit perspectief heeft trouwens ook heel wat te danken aan de veranderingen die ondertussen in de habitus van de historici zijn gaan doorwerken. Naast de politieke geschiedenis, hebben de economische en de sociale geschiedenis hun plaats in de geschiedschrijving

7. H. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemene Geschiedenis der Nederlanden van 1795 tot 1840*, s.l., 1921-1922 (*Rijksgechiedkundige Publicaties*, 46-52); H. Colenbrander, *De Belgische omwenteling*, Den Haag, 1905; H. Colenbrander, *Willem I, koning der Nederlanden*, 2 dln., Amsterdam, 1931-1935; H. Colenbrander, *De afscheiding van België*, Amsterdam, 1936. Over H. Colenbrander: J. Tollebeek, Colenbranders verhaal: de tragiek van een werker, in: *Kleio*, jg. 29, 1988, nr. 1.

8. C. Gerretson, *Muiterij en scheuring. 1830*, 2 dln., Leiden, 1936; P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, 6 dln., Amsterdam-Antwerpen, 1961-1962; A. Smits, *1830. Scheuring in de Nederlanden. Deel 1. Holland stoot Vlaanderen af*, Brugge, 1950. Over deze Groot-Nederlandse geschiedschrijving zie: L. Wils, *De zogenaamde Grootnederlandse geschiedschrijving*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België. Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 384-430; P. Blaas, Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)*, jg. 97, 1984, nr. 1, pp. 37-51; H.W. von der Dunk, *Pieter Geyl. History as a form of self-expression*, in: A.C. Duke & C.A. Tamse (eds.), *Clio's Mirror. Historiography in Britain and the Netherlands*, Zutphen, 1985, pp. 185-215.

9. E. Witte, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)*, Kapellen, 2009, pp. 75-86, 149-155 en 269-257.

opgeëist.¹⁰ De ontluikende belangstelling voor de industriële *take off*-periode, doet de historici ook bij het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden belanden. Willems industrieel, commercieel en financieel beleid wordt nu geanalyseerd en als vernieuwend gekarakteriseerd. Meer dan één Belgische historicus bestudeert deze problematiek.¹¹ Stimulerend is ook de aandacht die nu naar collectieve feiten uit het verleden gaat. Revoluties worden van hun sociale kant bekeken en dat is ook het geval voor 1830. De oppositie en de opstand zijn niet enkel meer patriottische verhalen maar sociale revoltes liggen mee aan de basis.¹² De desintegrerende factoren worden voortaan door Belgische historici veel genuanceerder bekeken. Met de verbindingsmogelijkheden die in 1814-1830 potentieel aanwezig waren, wordt nu meer rekening gehouden. De kritische analyses van de rol van de kerk en de geestelijkheid sluit bij deze benadering overigens aan.¹³ Er is nu ook aandacht voor een door omstandig bronnenonderzoek ondersteund standaardwerk over Willems taalbeleid.¹⁴ In de syntheses die in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* – een gezamenlijk project van Nederland en België – worden opgenomen, kunnen deze vernieuwde visies over Willem I en zijn koninkrijk alleszins op waardering rekenen.¹⁵

10. E. Witte, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa [...]*, pp. 28-38 en 170-182. Zie ook: H. Beliën & G.J. van Setten (eds.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder einde*, Amsterdam, 1991; W. Mijnhardt (ed.), *Het kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945*, Utrecht, 1983.

11. Zie de werken van R. Demoulin, *Guillaume Ier et la transformation économique des Provinces belges (1815-1830)*, Liège-Paris, 1938; P. Lebrun, *L'industrie de la laine à Verviers pendant le XVIIIe et le commencement du XIXe siècle*, Liège, 1949. Zie E. Witte, *Pioniers en pionierswerk [...]*, pp. 92-93.

12. E. Witte, 1830 in België: een proletarische opstand? Het antwoord van de historici, in: *Brood en Rozen, Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen* (ter perse).

13. In dit verband moeten zeker de werken van H. Haag, A. Simon en R. Aubert vermeld worden. (Zie E. Witte, *Pioniers en pionierswerk [...]*, pp. 88-89.)

14. A. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden, 1814-1830. De genesis van de taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943. Over deze Vlaams-nationalistische historicus zie P.J. Verstraete, *De Jonghe, A.*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, s.d., nr. 18, p. 494. Ook M. Deneckere en A. Cossemans werkten toen over de taalproblematiek in het Zuiden. (E. Witte, *Pioniers en pionierswerk [...]*, p. 95.)

15. R. Demoulin, H. Van Werveke, J. Westendorp Boerma, M.E. Kluit, H. Haag en J. Willequet waren de auteurs die de desbetreffende overzichten opstelden (*AGN*, dl. 9, Zeist-Antwerpen, 1951).

NATIEVORMING ONDER WILLEM I IN HET LICHT VAN DE 'NIEUWE' GESCHIEDENIS

Vanaf het begin van de jaren zeventig kent de historische productie over de eerste helft van de negentiende eeuw een in het oog springende toename. De eerste en de tweede generatie contemporanisten zijn nu aan het woord.¹⁶ Ze zijn in hoge mate beïnvloed door de 'nieuwe' geschiedenis. Ze koppelen wetenschappelijke rigueur voortaan aan maatschappelijke probleemstellingen. Het complexe leven van de mens in de samenleving van het verleden moet in al zijn aspecten worden geanalyseerd, er moet ook achter de schermen worden gekeken, mystificaties en finalismen dienen weggewerkt en waardevolle generalisaties moeten de aandacht krijgen. De kruisbestuiving met andere sociale wetenschappen, en vooral met de economie, de sociologie en de politieke wetenschappen dringt in de geschiedenis binnen. Zo stimuleert het onderzoek naar de ontwikkelingsstadia in het economische groeiproces nog sterker dan voorheen de belangstelling voor de transitieperiode. Via de sociologie en het marxisme groeit de aandacht voor de rol van elites, voor sociaal lagere en middengroepen, voor sociologische concepten als sociale mobiliteit, socialisatie, sociale integratie en voor ideologie als een sociaal proces. In de politieke geschiedenis staat de staat nog steeds centraal, maar treedt het machtsfenomeen eveneens op de voorgrond, wordt politiek niet meer losgekoppeld van sociaaleconomische ontwikkelingen en liggen politieksociologische inzichten mee aan de basis van de historische analyses.¹⁷

In de studie van de staat- en natievorming komen deze visies eveneens aan bod. De invloed van de historische sociologen laat zich eerst voelen. Zij zoeken vooral naar structuren en patronen in veranderingsprocessen. Vooral de modernisering van de westerse wereld, met zijn dialectiek tussen traditie en moderniteit krijgt veel aandacht. Natievorming en revoluties vormen een onderdeel van dit proces. Bendix, Deutsch, Rokkan, Lipset, Eisenstadt, Tilly en Hroch zijn de auteurs die de historici inspireren bij hun analyses van deze thema's.¹⁸ Ongeveer gelijktijdig, of alleszins niet lang na deze eerste kruisbestuiving, concentreert de aandacht

16. H.L. Wesseling, *Opstellen over geschiedenis en geschiedschrijving*, Amsterdam, 1995, pp. 163-176; E. Witte, *Over bruggen en muren [...]*, pp. 11-15; E. Witte, *Pioniers en pionierswerk [...]*, pp. 19-106.

17. Over de 'nieuwe' geschiedenis bestaat een uitgebreide literatuur. We vermelden slechts enkele overzichtswerken: F. Dosse, *L'histoire en miettes. Des Annales à la nouvelle histoire*, Parijs, 1987; G. Iggers, *Historiography in the 20th century: from scientific objectivity to the postmodern challenge*, Hannover-New York, 1997; P.H.H. Vries, *Verhaal en betoog [...]*.

18. Een paar voorbeelden: J. Bornewasser, *Nederlandse katholieken en hun vaderland*, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 578 en 597; C. Tamse & E. Witte, *Woord Vooraf en Inleiding*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk, 1815-1830*, Brussel-Baarn, 1992, pp. 6, 12 en 16; W. Mijnhardt, *Natievorming in het revolutietijdvak*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, jg. 104, 1989, nr. 4, p. 548; W. Fritschy, *Financiële unificatie en natievorming*, in: *BMGN*, jg. 104, 1989, nr. 4, pp. 666-667; E. Witte, *Centrumvorming in België (1830-1840)*, in: *BMGN*, jg. 101, 1986, nr. 2, p. 601.

Kaart van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Fragment uit: Guy Janssens & Kris Steyaert, *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder Koning Willem I (1814-1830)*, Brussel, 2008 (cover).

van de historici zich op sociale wetenschappers die de naties als constructies, als verbeelde gemeenschappen benaderen. Hobsbawm, Gellner en Anderson krijgen nu aanhangers.¹⁹

Vanuit deze mentale achtergronden ontstaan er tussen het midden van de jaren zeventig en het begin van de jaren negentig andere geschiedenisbeelden over het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Zo worden de traditionele thema's nu anders bekeken. Het samenspel van de verschillende unificerende en desintegerende krachten wordt voortaan zorgvuldig gewikt en gewogen. Willems bestuursmodel wordt dan ook grondig herzien en inzichtelijk gemaakt.²⁰ De historische, ideologische en persoonlijke achtergronden van zijn streven naar "*une union intime et complète*" worden raak getypeerd. Op basis van welk bepaald model hij de eenheidsstaat wilde vestigen, is nu duidelijk. De kenmerken van zijn natievorming zijn dat ook. Willem verschijnt nu als een creatieve en actieve natieschepper. Dat het Noorden de normerende kracht is in het model, blijkt uit de analyse van verschillende

19. L. Vos, Nationalisme: reflecties van een historicus, in: *Bijdragen Eigentijdse Geschiedenis (BEG)*, jg. 2, 1997, nr. 3, pp. 293-305; T. De Meester, De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (BTNG)*, jg. 27, 1997, nr. 3-4, pp. 473-547; N. van Sas, *De mythe Nederland*, in: N. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*, Amsterdam, 2005, pp. 523-524.

20. R. Aerts, *Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780-1848*, in: H. De Liagre Böhl, P. De Rooij & H. te Velde (eds.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland*, Nijmegen, 1999, pp. 13-90; L. Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*, Groningen, 1987; J. Bornewasser, *Koning Willem I*, in: C. Tamse (ed.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, Utrecht, 1996, pp. 223-274; M. Chappin & J.P. De Valk, Koning Willem I: een verlicht despoot?, in: *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, 1981, pp. 84-109; J. Coopmans, Van beleid van politie naar uitvoering van bestuur, in: *BMGN*, jg. 104, 1989, nr. 4, pp. 588-589; J.P. De Valk, *Landsvader en landspaus?*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 76-97; C. Tamse, *Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de 19de eeuw*, in: C. Tamse (ed.), *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen*, Amsterdam, 2002, pp. 178-203; C. Tamse & E. Witte, *Inleiding*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 16-40; N. van Sas, *Het Grote Nederland van Willem I. Een schone slaapster die niet wakker wilde worden*, in: N. van Sas, *De metamorfose [...]*, pp. 401-411; *Het politiek bestel onder koning Willem I*, in: N. van Sas, *De metamorfose [...]*, pp. 413-436; *Het politiek klimaat in Noord-Nederlanden tijdens de crisis van het Verenigd Koninkrijk, 1828-1830*, in: N. van Sas, *De metamorfose [...]*, pp. 437-456; N. van Sas, "Onder waarborging eener wijze constitutie". *Grondwet en politiek, 1813-1848*, in: N. van Sas & H. te Velde (eds.), *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland 1798-1917*, Deventer, 1998, pp. 116-146; P.G. van IJsselmuiden, *Binnenlandse Zaken en het ontstaan van de moderne bureaucratie in Nederland, 1813-1940*, Kampen, 1988; A. Vermeersch, *De historische inhoud van het zogenaamde amalgaam van Noord en Zuid tijdens het bewind van Koning Willem I*, in: *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Acta, Gent, 1982, pp. 1-7; A. Vermeersch, *Vereniging en revolutie. De Nederlanden 1814-1830*, Bussum, 1970; P. Van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid. Theorie en praktijk, 1813-1840*, Tilburg, 2005; I. Worst, *Koning Willem I. Het begin van "ons grondwettig volksbestaan"*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 56-75. Vermelden we ook nog dat de Werkgroep 19de eeuw sinds het einde van de jaren 1970 aan deze problematiek aandacht schenkt.

maatschappelijke domeinen. In zijn poging om oud en nieuw te verzoenen, is hij redelijk vooruitstrevend, met verwijzingen naar een liberale toekomst. Maar hij is wel een vorst die wars is van oppositie, meer zelfs, hij heeft er een lijfelijke afkeer van. In 1830 blijkt dat trouwens overduidelijk. Er wordt nu ook op gewezen dat de liberale oppositie niet enkel een zaak van het Zuiden is, ook al is ze er luider en dynamischer, maar ook van het Noorden. De opposanten zetten zich niet tegen het Verenigd Koninkrijk af, maar tegen het politieke systeem dat Willem voorstond. Liberalisme is een verbindingselement tussen noord en zuid, waarmee de noord-zuidtegenstelling grondig gerelativeerd wordt.²¹ Door nadruk te leggen op de spanningen in de relatie tussen de noordelijke katholieken en de natie, wordt eveneens aangetoond dat het probleem om via de godsdienst een organisch natieverband te creëren, niet enkel in het Zuiden bestond. De noord-zuidtegenstelling wordt ook op die manier afgezwakt, terwijl de religieuze ontwikkelingen in het Zuiden niet exclusief meer vanuit desintegerende invalshoeken worden benaderd.²²

In de Nederlandse historiografie bestond al langer een traditie om Willems onderwijspolitiek in de verf te zetten.²³ In Leuven en Gent ontstaan nu actieve centra voor onderwijsgeschiedenis, die het Verenigd Koninkrijk geenszins onbestudeerd laten. Niet alleen het lager en volksonderwijs krijgen ruim aandacht²⁴, maar ook het middelbaar onderwijs in het Zuiden komt aan de beurt.²⁵ Voor de universiteiten groeit eveneens belangstelling.²⁶ Deze monografieën hebben het doorgaans vooral over de structuren, over het beleid en de programma's, maar in die analyses zitten ook tal van gegevens die naar de natievormende rol van het onderwijs verwijzen. In de Leuvense werken over de opleiding van de onderwijzers is dat zonder meer het geval.²⁷ Sommige auteurs focussen echter ook direct en systematisch op het

21. N. van Sas, *Het politiek klimaat in Noord-Nederland, 1828-1830*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, pp. 123-127.

22. J.P. De Valk, *La scission du Royaume uni d'après la correspondance d'un diplomate pontifical: les lettres de Franco Capaccini*, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 359-388; E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857)*, Leuven, 1972; A. Simon, *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren, 1949; R. Aubert, *Kerk en godsdienst in de Zuidelijke Nederlanden, 1815-1840*, in: *AGN*, dl. 11, Bussum, 1983, pp. 117-127.

23. H.C. De Wolf, *Bibliografie. Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden, 1795-1840*, in: *AGN [...]*, dl. 11, pp. 392-393.

24. M. De Vroede, *Bibliografie. Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden, 1815-1840*, in: *AGN [...]*, dl. 11, pp. 399-401.

25. A. Tihon, *L'Enseignement secondaire dans les provinces méridionales des Pays-Bas, 1815-1830*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, pp. 87-101.

26. B. Borghgraef-Van der Schueren, *De universiteiten in de zuidelijke provinciën onder Willem I*, Brussel, 1973; M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1880. Een onderwijskundig overzicht*, 2 dln., Eindhoven, 1987-1988.

27. M. De Vroede, *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, einde 18de eeuw tot omstreeks 1842*, Leuven, 1970. Zie ook zijn artikels over de Lierse kweekschool en haar directeur B. Schreuder.

thema. Voor de universiteiten gebeurde dat bijvoorbeeld al.²⁸

Omdat er al een basiswerk over bestaat, dat bovendien in 1967 heruitgegeven wordt²⁹, is Willems taalpolitiek een minder bewerkt terrein. Bepaalde segmenten van zijn taalbeleid worden nu wel meer in detail uitgewerkt, zoals het gerecht en het stedelijk onderwijs.³⁰ Natievorming wordt tevens expliciet als een legitimatieschema voor taalbeleid benaderd. Taalsociologische invalshoeken, zoals de relatie tussen lagere en hogere statustaal, worden ook in het historisch onderzoek geïntegreerd en betrokken in de analyse van de linguïstische hinderpalen bij het tot stand brengen van het amalgaam. Op het Nederlands van Vlaanderen wordt in het Noorden neergekeken en in Brussel en Wallonië is het Frans dan weer de taal met de hogere status.³¹

Het natiespoor wordt nu ook door economische historici gevolgd. De rol van de economie in het proces krijgt vrij systematisch aandacht. Meerdere thema's worden uitgewerkt. De economische eenheid binnen de natiestaat, de samenhang tussen de instellingen en de economische ontwikkeling, de integratie van bepaalde regio's en centra in de nationale economie, de rol van wegen en kanalen in de ontsluiting en de verbinding van centra met elkaar, etc. Dat het om vitale integrerende elementen gaat, blijkt uit meerdere bijdragen.³² Even belangrijk is de rol van de

28. J. Roelevink, "Eenen eik, die hondert jaren behoefde, om groot te worden". *Koning Willem I en de universiteiten van het Verenigd Koninkrijk*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 286-309; P. Dhondt, *De verloren strijd voor één universiteit in België, 1814-1835*, in: *BMGN*, jg. 121, 2006, nr. 2.

29. A. De Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)*, Sint-Andries-Brugge, 1967.

30. H. Van Goethem, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, Brussel, 1990; A. Behling & M. De Metsenaere, *De taalsituatie in het lager onderwijs in Brussel tijdens het Verenigd Koninkrijk*, in: *Taal en Sociale Integratie*, nr. 6, Brussel, 1982, pp. 199-230; M. De Vroede, *Taalpolitiek en lager onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden*, in: *BTNG*, jg. 32, 2002, nr. 1-2, pp. 5-21. M. Steels, *Geschiedenis van het stedelijk onderwijs in Gent, 1828-1914*, Gent, 1978; H. Van Daele, *Honderdvijftig jaar stedelijk onderwijs Antwerpen, 1819-1969*, Antwerpen, 1969.

31. E. Gubin, *Nationalité politique et nationalité linguistique: l'attitude du mouvement flamand à l'égard des Pays-Bas*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, pp. 329-351; E. Gubin, *Flamingantisme et patriottisme*, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 559-569; L. Wils, *De taalpolitiek van Willem I*, in: *BMGN*, jg. 92, 1977, nr. 1, pp. 81-87; E. Witte & H. Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, 1998.

32. Voor de bibliografie met betrekking tot de verschillende economische sectoren in de periode 1814-1830, zie *AGN [...]*, dl. 10, 1981, pp. 492-502. Voor een algemeen overzicht: I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940*, Den Haag, 1961. Op het amalgaam gerichte bijdragen: R. Filarsky, *Kanalen van de koning-koopman. Goederenvervoer, binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de 19de eeuw*, Amsterdam, 1995; R.T. Griffiths, *The creation of a national Dutch economy: 1795-1909*, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 513-537; E. Horlings, *Een batig slot? De economische oorzaken en gevolgen van de scheiding*, in: F. Judo & S. Van de Perre (eds.), *De prijs van de scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1830-1839*, Antwerpen, 2007; A. Van der Woud, *De Kanalenkoning en zijn reputatie*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming*

De aula van de Universiteit Gent. Uit: *Gedenkboek van de Rijksuniversiteit te Gent. Na een kwarteeuw vervlaamsing (1930-31 – 1955-56)*, Gent, 1957, p. 2. [ADV, VB13199]

financiële sector. Onder Willem blijkt hij een dubbele functie te hebben gehad: én verbindend én verdelend.³³ Het geld- en bankstelsel worden eveneens bekeken als een manier om natievorming uit te drukken.³⁴ In een verzamelwerk worden deze (en andere) aspecten van de natievorming dan ook samengebracht.³⁵

De sociale historici zijn al even actief. De spits van het elite-onderzoek werd al voordien afgebeten³⁶, maar nu kent het een flinke hausse. Vooral op de leidende rol van de politieke elites in de natievorming, in het oppositievoeren tegen het bestel, in de totstandkoming van de revolutie en in de gezagswissel laat men volop het licht schijnen. Dat gebeurt in stevige biografieën, in uitvoerige biografische notities, en in prosopografisch onderbouwde studies betreffende verschillende groepen (vertegenwoordigers, hogere ambtenaren, ministers).³⁷ Aan de wijze waarop

ming [...], pp. 237-260; J.L. van Zanden & A. Van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*, Amsterdam, 2000; K. Veraghtert, *De Belgische revolutie en de haven van Antwerpen. Een catastrofe en een zegen*, in: F. Judo & S. Van de Perre (eds.), *De prijs van de scheiding [...]*, pp. 187-205.

33. W. Fritschy, *Staatsvorming en financieel beleid onder Willem I*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 215-235; E. Witte, *De financieel-politieke aspecten van de Belgische revolutie*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, pp. 129-177.

34. W. Fritschy, Financiële unificatie en natievorming, in: *BMGN*, jg. 104, 1989, nr. 4, pp. 666 e.v.; V. Janssens, Natievorming en België en het geldstelsel, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 507-512; J. Laureyssens, Le crédit industriel et la Société Générale des Pays-Bas pendant le régime hollandais (1815-1830), in: *BTNG*, jg. 3, 1972, nr. 1-2, pp. 119-140; J. Laureyssens, *Willem I, de Société Générale en het economisch beleid*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 207-214.

35. W. Fritschy & J. Toebens (eds.), *Het ontstaan van het moderne Nederland. Staats- en natievorming tussen 1780 en 1830*, Nijmegen, 1997.

36. Bibliografische overzichten over de sociale verhoudingen in het Noorden en het Zuiden vindt men in *AGN [...]*, dl. 10, 1981, pp. 504-509.

C. Beterams, *The high society belgo-luxembourgaise au début du gouvernement de Guillaume Ier*, Wetteren, 1973.

37. N. Bos, *Notabele ingezetten. Historische studies over Nederlandse elites in het negentiende eeuwse Nederland*, Amsterdam, 1999; L. François, Politieke integratie of exclusie? Belgische notabelen tussen 1785 en 1835, in: *BTNG*, jg. 8, 1977, nr. 1-2, pp. 155-182; L. François, De vertichte ambtenaren onder Willem I: kritische pijlers van een bewind, in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 1981, pp. 135-147; A.F.J. Kempen, *Gouvernement tussen kroon en statenfuncties. De posities van vier gouverneurs in het politiek krachtenveld van Noord-Brabant, 1813-1830*, Tilburg, 1988; M. Magits, De socio-politieke samenstelling van de Volksraad, 1830-1831, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 581-607; P.W. Meerts, *Kamerleden 1815-1830. Een onderzoek naar de sociale en politieke achtergrond van de personen die zitting hadden inde Staten-Generaal van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830*, Leiden, 1977; B. Van den Braak, *De Eerste Kamer. Geschiedenis, samenstelling en betekenis, 1815-1995*, Leiden, 1998; R. Van Ditzhuyzen, *Onderwijs als opdracht. Leven en werk van de eerste vijftien ministers belast met het onderwijs in de periode 1798-1830*, Den Haag, 1977; E. Witte, Wijzingen in de Belgische elite in 1830, in: *BMGN*, 1979, pp. 226-252; E. Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden (1830-1848)*, Brussel, 1973 (gemeenteraadsleden).

Biografieën over leidende politieke figuren in Willems koninkrijk zagen in het verleden reeds het licht. Nu nemen ook deze werken toe. Enkele voorbeelden: H. Beliën, D. Van der Horst & H.J. van Setten (eds.), *Nederlanders van het eerste uur*, Amsterdam, 1996; R.E. van Ditzhuyzen over

de koning de adel aan zich bindt en haar als conservatieve buffer tegen het liberalisme inzet, gaat eveneens heel wat aandacht. Zijn strategische opties zijn ondertussen dan ook bekend.³⁸ Onderzoek naar de lokale varianten – voor Brabant is dat al gedaan³⁹ – kan nu aangevat worden. Wegens koning Willems aandacht voor industrie, handel en financiën, staan deze elites ook in de belangstelling van de historici. De grote aandeelhouders van de Société Générale en een aantal belangrijke industriële vormen het onderwerp van studies waarin op hun band met de overheid wordt ingegaan.⁴⁰ Binnen de groep van de intellectuelen staan vooral de opposanten centraal, wat het onderzoek vooral tot bij de juristen en de journalisten voert.⁴¹ De groep is ondertussen door Nederlandse historici uitgebreid tot de magistraten.⁴² In het Noorden is er ook heel wat aandacht voor de predikanten en hun relatie tot de natiestaat.⁴³ Hoewel in het Zuiden het protestantisme niet helemaal onbestudeerd is gebleven⁴⁴, is er over de impact van de protestantse elite op het amalgaam nog weinig geweten.

We zagen al dat het onderzoek naar de lagere sociale groepen reeds voordien een aanvang had genomen. Dankzij de computer kunnen die groepen nu veel beter in beeld gebracht worden. De analyses over hun aandeel in de oppositie en de revolutie vertonen alleszins meer diepgang. Wie de ondertekenaars van de petities

de voorzitters van de Eerste Kamer (A. Postma, e.a. (eds.), *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten Generaal*, 's-Gravenhage, 1990, pp. 59-83 en 139-152); B. De Prins over L. Du Bus de Gisignies (Amsterdam, 2002); M.R. Thielemans over G. de Stassart (Brussel, 2007), J.F. Vandewal over L. Ganser (Gent, 1999). L. François publiceerde in verschillende tijdschriften en in het *Nationaal Biografisch Woordenboek* (Brussel) uitvoerige notities over meerdere zuidelijke politieke figuren.

38. P. Janssens, De restauratie van de adelstand in het Koninkrijk der Nederlanden, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 389-422; P. Janssens, *De politieke invloed van de adel in het Koninkrijk der Nederlanden*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 98-120; P. Janssens, *Standenongelijkheid. Het adelsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *BMGN*, jg. 103, 1988, nr. 1, pp. 1-2.

39. A. Mertens, *Nobles into Belgians. The Brabant pedigreed nobility between the ancient régime and the nation-state, 1750-1850*, Firenze, 2007.

40. L. François, De reacties van de aandeelhouders van de Société Générale op de revolutiegolf van 1830, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 423-478.

41. L. François, Intellectuelen en revolutionaire bedrijvigheid: een elitewijziging? Casus: de Oostvlaamse advocaten van 1830, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 535-580; A.J. Vermeersch, *Ontstaan, personele en structurele ontwikkeling van de Brusselse opiniërs en haar verhouding tot de regering van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1814-1830*, Gent, 1981.

42. H. Van Dapperen, *De vrederechter in Nederland, 1830-1838*, Rotterdam, 1991. In België bestudeert J.P. Nandrin de sociaal-politieke aspecten van de magistratuur na 1830.

43. N.J. Bijleveld, *Voor God, volk en vaderland. De plaats van de hervormde predikant binnen de nationale eenwordingsprocessen in Nederland*, Groningen-Delft, 2007; D. Bos, *In dienst van het koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende eeuws Nederland*, Amsterdam, 1999.

44. E. Braekman, *Histoire du protestantisme en Belgique au XIXe siècle, 1795-1865*, Flavion-Florennes, 1988.

precies zijn, is voor Oost-Vlaanderen ondertussen bekend, evenals het organisatievermogen van deze bewegingen.⁴⁵ Via verschillende en omvangrijke bestanden werden ook de strijders van 1830 nauwkeurig ontleed. Werkloze dagloners uit het Brusselse en omgeving blijken bijzonder talrijk te zijn.⁴⁶ Het belang van de sociale factor in de revolutie komt in deze studies nog scherper naar voren dan voordien al aangegeven was.

Tot hier de thema's die aansluiten bij de oudere historiografische tradities. Er breken echter ook nieuwe onderwerpen door. Zo wordt er door de politieke historici veel belang gehecht aan de unifiserende kracht van de buitenlandse politiek. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden moest immers opgestuwd worden naar de status van een grote mogendheid.⁴⁷ Het leger en aanverwante instellingen stelden het voordien al niet zonder onderzoek⁴⁸, maar nu worden legervorming en professionalisering rechtstreeks in verband gebracht met de theorieën over staat en natie. De natievormende rol van het staande leger, dat uit vreemdelingen bestaat, en het uit dienstplichtigen opgebouwde militieleger worden met elkaar vergeleken.⁴⁹ Het laatste woord over deze problematiek is echter nog niet gezegd. Over de aanwezigheid van het leger in het Zuiden en de onderlinge verhoudingen tussen dienstplichtigen uit noord en zuid – twee factoren die op het amalgaam hebben ingewerkt – is nog steeds weinig geweten.

Veel 'zachte' thema's komen er in deze periode nog niet aan bod. Een paar historici buigen zich al wel over de vraag in welke mate de schilderkunst het nationaal besef bevorderde. Over de nationale historische school, die na 1813 doorbrak – eerder in het Zuiden dan in het Noorden – wordt in die zin dan ook geschreven.⁵⁰ Een paar kunsthistorici focussen nu ook op kunstenaars en op Willems kunstbeleid. Dat bleek vooral op het Noorden gericht en Willems aankooppolitiek bevatte al evenmin unifiserende aspecten. Enkel de opdrachten voor staatsieportretten en

45. L. François, *De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: balans van het onderzoek*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 122-170.

46. J. Rooney, *Profil du combattant de 1830*, in: *BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3, pp. 479-504; J. Rooney, *Revolt in the Netherlands. Brussels 1830*, Lawrance (Kansas), 1982.

47. N. van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa (1813-1831)*, Groningen, 1985; N. Van Sas, *Het Grote Nederland van Willem I*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 171-186.

48. J.A.M. Janssen, *Op weg naar Breda. De opleiding van officieren voor het Nederlands leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828*, Den Haag, 1989.

49. H. Amersfoort, *Koning en kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsdienst hierte lande, 1814-1829*, Den Haag, 1988; H. Amersfoort, *Voor vaderland en Oranje*, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 538-556; H. Amersfoort, *De strijd om het leger, 1813-1840*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 186-205.

50. E. Boekman, *Overheid en kunst in Nederland*, Amsterdam, 1939.

hun verspreiding pasten in zijn amalgameernde politiek.⁵¹ Naast de schilderkunst trekken andere 'zachte' thema's langzaam ook meer de aandacht. Zoals we verder zullen zien, breken ze in de jaren negentig, onder invloed van de *cultural turn*, overtuigend door.

Maar ondanks deze lacunes, hebben we de historiografische productie over de natievorming tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in de jaren zeventig en tachtig terecht als uitvoerig en gediversifieerd getypeerd. Laten we er tot slot nog op wijzen dat ze in hoge mate gestimuleerd werd door verschillende gezamenlijke projecten van Nederlandse en Belgische historici. De eerste stimulansen kwamen in 1980 tot stand tijdens de viering van het honderdvijftigjarig bestaan van België. Het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* nam het initiatief voor een themanummer, waarin ook naar de antecedenten van 1830 werd gekeken en waardoor men dus automatisch bij het Verenigd Koninkrijk belandde. De bijdragen van Belgische historici domineerden weliswaar, maar Nederlanders publiceerden er eveneens in.⁵² In het kader van het Belgisch-Nederlands Cultureel Akkoord werd, eveneens in 1980, een colloquium over de wederzijdse betrekkingen georganiseerd waarin de periode 1814-1830 vanzelfsprekend een ruime plaats kreeg toebedeeld. Belgische en Nederlandse historici kwamen met vernieuwende bijdragen over de werking en het einde van het amalgaam over de brug.⁵³ Het *Tijdschrift voor Geschiedenis* zette in 1982 de historiografische noord-zuidtraditie verder, zowel wat de redactieleden als de aangezochte auteurs betreft. Het natiethema vormde nu openlijk het onderwerp van de samenwerking. De negentiende eeuw was het brede kader, maar het Verenigd Koninkrijk was zeker niet afwezig.⁵⁴ In de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* werden in 1989 de bijdragen over de natievorming in de revolutieperiode van 1789 gepubliceerd. Bepaalde thema's werden doorgetrokken tot het Verenigd Koninkrijk waardoor het nummer

51. E. Koolhaas-Grosfeld, Nationale versus goede smaak. Bevordering van nationale kunst in Nederland, 1780-1840, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 605-636; E. Bergvelt, *Koning Willem I als verzamelaar, opdrachtgever en weldoener van de Noordnederlandse musea*, in: C. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming [...]*, pp. 261-285; A. Hoogeboom, *De stand des kunstenaars. De positie van de kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de 19de eeuw*, Leiden, 1993.

52. *Numéro spécial. Themanummer, 1830. BTNG*, jg. 12, 1981, nr. 3. Omvat de geciteerde artikels van J.P. De Valk, P. Janssens, L. François, J. Rooney en M. Magits.

53. *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945. Colloque historique sur les relations Belgo-Néerlandaise entre 1815 et 1945. Brussel-Bruxelles, 10-12/12/1980. Acta*, Gent, 1982. Bevat de geciteerde bijdragen van A. Vermeersch, J. Stengers, J. Roegiers, A. Tihon, N. van Sas, E. Witte en E. Gubin.

54. *Natievorming van België en Nederland in de 19de eeuw. TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4. Bevat de geciteerde bijdragen van V. Janssens, R. Griffiths, H. Amersfoort, E. Gubin, J. Bornewasser en E. Koolhaas-Grosfeld.

meerdere raakpunten met ons onderwerp had.⁵⁵ Ondertussen hadden een aantal syntheses het licht gezien en was de problematiek van samenhang en verdeeldheid samenvattend in kaart gebracht. Kossmann stelde de eerste moderne synthese op, ook al was het in 1976 nog wat vroeg om rekening te kunnen houden met al de vernieuwende invalshoeken.⁵⁶ Bornewasser slaagde daar in de *Nieuwe Algemene Geschiedenis* (1982) al veel beter in. Een genuanceerde, weloverwogen synthese was het resultaat.⁵⁷ In *De Geschiedenis van de Nederlanden* van Blom en Lamberts doen de betrokken auteurs dat eveneens met verve.⁵⁸ Het initiatief dat de probleemstelling – natievorming in Willems koninkrijk – heel centraal stelde en op die manier rechtstreeks tot de betrokken historiografie bijdroeg, was het colloquium van 1991, georganiseerd door Tamse en Witte, en waaraan zowel gevestigde als jonge vakgenoten deelnamen en waarin een breed scala van onderwerpen aan bod kwamen, harde zowel als zachte, ook al waren die laatste nog in de minderheid. Uit de *Acta*, eveneens een gezamenlijk initiatief, kwam dan ook een stand van zaken van de historische interpretatie op een groot aantal terreinen tevoorschijn.⁵⁹

WILLEMS NATIEBEELD ONDER DE INVLOED VAN DE CULTURAL EN DE LINGUISTIC TURN

Er is al veel geschreven over de culturele oriëntering die zich vanaf het einde van de twintigste eeuw meester maakte van de geschiedschrijving. Historici die genoeg hadden van de sociaaleconomische en structurele aanpak die in het historische veld domineerde, vroegen meer aandacht voor cultuur in de meest brede zin en voor het persoonlijke in de geschiedenis. Ze spoorden op die manier ook met de tijdsgesest. In de neoliberale samenlevingen trad het individualiseringsproces immers op alle vlakken op de voorgrond. De ontwikkelingen in het vroegere Oostblok brachten via wrede oorlogen de oude naties opnieuw op het voorplan. De natieproblematiek verdween dus gezinszins uit de intellectuele belangstelling.⁶⁰

Ze stond nu sterk onder invloed van de verschuivingen in het historische veld. Cultuurhistorici zetten de toon, de culturele benaderingen treffen we voortaan in alle maatschappelijke sectoren aan, terwijl de kunst- en literatuurhistorici

55. *BMGN*, jg. 104, 1989, nr. 4. Bevat de geciteerde bijdragen van W. Mijnhardt, J. Coopmans en W. Fritschy.

56. E.H. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel, 1976, pp. 65-103.

57. J.A. Bornewasser, *Het Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830*, in: *AGN [...]*, dl. 11, 1983, pp. 223-252.

58. J. Roegiers & N. van Sas, *Revolutie in Noord en Zuid, 1780-1830*, in: J.C.H. Blom & E. Lamberts (eds.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, Rijswijk, 1990.

59. C.A. Tamse & E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)*, Brussel-Baarn, 1992. Bevat de geciteerde bijdragen van I. Worst, J.P. De Valk, P. Janssens, L. François, N. van Sas, H. Amersfoort, J. Laureyssens, W. Fritschy, A. Van der Woud, E. Bergvelt, J. Roelevink en A. Vermeersch.

60. E. Witte, *Over bruggen en muren [...]*, pp. 24-27.

en de taalkundigen met historische ambities zich eveneens op de natievorming gaan toeleggen. Een breed palet van nieuwe belangstellingspolen ontstaat. Het structurerende en scheppende karakter van vertogen, politieke taal die politieke actie genereert, begripsvorming die aan maatschappelijke ontwikkelingen wordt gekoppeld: het zijn thema's die ook in de studie van de transitieperiode aan bod komen. Cultuur wordt als een geheel van betekenissen gezien die via symbolen worden doorgegeven. Symbolen, mythes, symbolische praktijken, tradities, beelden, gevoelens en emoties worden via teksten, artefacten, gedragscodes, rituelen, waarden en opvattingen bestudeerd. Intellectuelen komen in termen van sociabiliteiten en symbolisch kapitaal aan bod.⁶¹

De constructie- en deconstructietheorieën staan in deze benaderingen uiteraard centraal. Anderson is een vaste waarde geworden. Maar ook Smith inspireert de historici nu volop. Hij beklemtoont immers de etnische wortels van de natievorming en zoekt de continuïteitslijn in de symbolen, waarden en mythen. Het langetermijnperspectief eist met andere woorden zijn plaats op in het natieonderzoek. De cultuurantropologische invalshoek, met zijn verhalende microgeschiedenis en zijn *"thick description"*, dringt eveneens door in het historische onderzoek.⁶² Wat de keuze van de bestudeerde periodes betreft, reageren België en Nederland verschillend. In het Zuiden ligt de nadruk nu vooral op de post 1830-periode waarin de belgicistische natievorming het proces duidelijk illustreert. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden noodt daarentegen tot minder studiewerk uit. In het Noorden wordt dan weer dankbaar aangesloten bij het langetermijnperspectief van de benaderingen en gaat Willems koninkrijk voor bepaalde studiegebieden op in de lange negentiende eeuw.

Over welke studieterrinen gaat het nu zoal? De politiek-culturele oriëntering, met haar klemtoon op het persoonlijke in de politiek, op de politieke habitus, op de conventies en de rituelen en op het politieke discours, speelt nu een grotere rol. De noordelijke tegenwerkende krachten en de noordelijke reacties op de zuidelijke oppositie worden onder meer op deze wijze ontleed.⁶³ De zuidelijke oppositietaal, zoals die in de toenmalige spraakmakende brochures verschijnt, wordt nu zorgvuldig gedeconstrueerd⁶⁴, evenals het krantendiscours van de opposanten.⁶⁵ Het nationaal vocabularium was trouwens vroeger al geanalyseerd,

61. F. Dosse, *L'histoire en miettes [...]*, pp. 184-192 en 206; G.G. Iggers, *Historiography [...]*, pp. 14 en 98-99; P.H.H. Vries, *Verhaal en betoog [...]*, pp. 43-46.

62. L. Vos, *Nationalisme [...]*, pp. 293-305.

63. J. van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming, 1813-1840*, Amsterdam, 2004.

64. S. Marteel, *Inventing the Belgian Revolution: Politics and Political Thought in the United Kingdom of the Netherlands, 1814-1830*, Firenze, 2007.

65. E. Witte, Het natiebegrif in het zuidelijke krantendiscours aan de vooravond van de Belgische opstand, in: *BMGN*, jg. 121, 2006, nr. 2, pp. 222-239.

met aandacht voor het door de koning gestimuleerd natievormend gebruik.⁶⁶ Aan de rol van het verleden in de natievorming gaat nu ook meer aandacht. De herinnering aan grote daden en aan groot lijden in het verleden blijkt immers een onmisbaar fundament van de natie te zijn. Naar de plaats van de heroïsering in de vorming van het amalgaam wordt echter weinig systematisch onderzoek verricht. “*Lieux de mémoires*” met betrekking tot de scheiding in de zestiende eeuw zijn er in noord en zuid zeker te vinden, en aan beide zijden van de grens spelen de helden van 1830-1831 een rol in de beelden van het verleden van de twee naties. Maar de herinnering aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zelf vormt veeleer “*un trou de mémoire*”.⁶⁷ Dit wil niet zeggen dat de natievormers tussen 1814 en 1830 de geschiedenis niet inschakelden in de constructie van de Groot-Nederlandse natie. Sommige Belgische historici hadden voorheen al naar de natievormende betekenis van de historiografie onder Willem I gepeild⁶⁸, maar de recente studies richten vooral de aandacht op de rol van de historici in de vorming van het koninkrijk België.⁶⁹ In het Noorden daarentegen gaat er meer aandacht naar de wijze waarop de koning de geschiedenisbeoefening inschakelde in zijn Groot-Nederlands project.⁷⁰ Het museale verleden, het muziekleven en de wereld van de wetenschappers zijn dan weer terreinen die nog weinig terug te vinden zijn in de zoektocht naar het unificerend vermogen van deze ‘zachte’ sectoren.⁷¹

Taal en natievorming is een onderwerp dat eveneens de invloed van de *cultural turn* ondergaat. De vernieuwing is slechts in geringe mate te merken op het vlak van het taalbeleid. Taal- en letterkundigen met historische ambities richten zich op de toepassingspraktijk in Vlaanderen⁷² en op de taalwetgeving in

66. P. Bieringa, *Traditie en vernieuwing in het Nederlands politiek vocabularium, 1814-1833*, Groningen, 1986; J. Stengers, *Le vocabulaire national dans le Royaume des Pays-Bas*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, pp. 9-27.

67. N. van Sas, *De mythe Nederland*, in: N. van Sas, *Metamorfose [...]*, pp. 523-534; J. Tollebeek & H. te Velde (eds.), *Het geheugen van de Lage Landen*, Rekkem, 2009; M. Van Ginderachter, *Trou de mémoire. De droom van Groot-Nederland*, in: J. Tollebeek & H. te Velde, *Het geheugen [...]*, pp. 61-68.

68. F. Vercauteren (*Cent ans d'histoire nationale*) bleef er reeds bij stil staan.

69. We citeerden al bijdragen van J. Tollebeek, T. Verschaffel, M. Beyen en E. Peeters (noten 3 en 5). Zie ook J. Janssens, *De helden van 1830. Feiten en mythes*, Antwerpen-Amsterdam, 2005.

70. P.B.M. Blaas, *Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin, 1780-1840*, in: N. van Sas, *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam, 1999, pp. 365-389; A. Van der Woud, *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis, 1750-1830*, Amsterdam, 1990; P.A.M. Geurts, *Nederlandse overheid en geschiedenisbeoefening, 1825-1830*, in: *Theoretische Geschiedenis*, 1982, pp. 304-328.

71. Een aantal auteurs zijn/waren met het onderwerp bezig. Voor Nederland citeerden we Bergvelt en Koolhaas al. L. Tibbe dient eveneens vermeld. In België publiceren J. Ogonovzsky (kunst en musea), K. Buyens (muziekleven), D. Diagre (Brusselse kruidtuin), N. Bracke (overheidsstatistiek) vooral over de post 1830 periode.

72. E. Vanhecke, *Conseil, raed of raad [...]*, pp. 81-102; J. De Groof & E. Vanhecke, *1830 als taalpolitiek keerpunt de jure en de facto*, Gent, 2004, pp. 55-70; R. Willemyns, J. De Groof,

de Brusselse, Waalse, Duitstalige en de taalgrensgebieden⁷³, maar de lijnen die De Jonghe al jaren geleden had uitgetekend, blijven overeind. Toch komt mede dankzij aanvullend lokaal bronnenonderzoek de ondermijnende kracht van de taal in het Franstalige Zuiden nu nog veel scherper aan het licht. Taal was dus wel degelijk een desintegrerend element in het scheidingsproces, waarbij het verzet zich ook richtte op de leraren en de docenten. Vooral in Brussel en Wallonië waren de taalgrievens reëel en stond men er op een gespannen voet met het Nederlands. De taal drong in beperkte mate door als carriëretaal, maar niet als cultuurtaal.⁷⁴

De neerlandici breidden onze kennis over de taalverwerving van het Nederlands in de Franssprekende gebieden tevens uit met een thema dat voor de natievorming van belang is: de leermiddelen en hun auteurs. Ze geven namelijk systematisch aandacht aan het Groot-Nederlandse discours dat ze in de leer- en leesboeken, in de grammatica en in de woordenboeken terugvinden. Vooral de inleidingen zeggen heel wat over het natiegevoel van deze auteurs, die nu ook als groep raak getypeerd worden.⁷⁵ Sommige biografieën⁷⁶ en studies over uitgevers van Nederlandstalige werken sluiten daar overigens mooi bij aan.⁷⁷ Het is nu wachten op een gelijkaardige studie over de zuidelijke Nederlandstalige gebieden, waarin wellicht kan worden vergeleken met de resultaten van de taalverwervingsstudies uit het Noorden.

Het is bekend dat de activiteiten en de productie van de literatoren in de bestudeerde periode zowel door de politiek als door de romantiek bepaald werden. Niet alleen de historiserende literatuur, maar ook de kritische, vertogende

W. Vandenbussche & E. Vanhecke, *Cuius Regio, Eius Lingua? Taalkeuze en taalgebruik in Vlaanderens 19de eeuwste gemeentekanselarijen*, in: J. De Caluwe e.a. (eds.), *Taaldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, Gent, 2004, pp. 1079-1089.

73. G. Janssens & K. Steyaert, *Het onderwijs van het Nederlands [...]*, pp. 67-212.

74. Deze resultaten sporen niet met de visies van R. Willemyns, W. Van den Bussche en E. Vanhecke; R. Willemyns & J. De Groof, *Is de taalpolitiek van Willem werkelijk mislukt?*, in: S. Daalder e.a. (eds.), *Taal in verandering*, Amsterdam, 2004, pp. 185-191. Op basis van onderzoek naar de toepassing van de taalwetgeving in kleinere steden en plattelandsgemeenten van Vlaanderen trekken ze vergaande conclusies over heel de zuidelijke Nederlanden. Deze resultaten sporen ook niet met de visie van L. Wils die aan de taalgrievens slechts een geringe impact op de desintegratie van het Verenigd Koninkrijk toekent (Het Verenigd Koninkrijk van koning Willem I (1815-1830) en de natievorming, in: *BMGN*, jg. 112, 1997, p. 508).

75. G. Janssens & K. Steyaert, *Het onderwijs van het Nederlands [...]*, passim. Beide auteurs publiceerden onderdelen van deze studie in W. Vandenbussche & G. Janssens (eds.), *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik [...]*, pp. 17-32 en 49-66.

76. A. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845*, Nijmegen, 1988; J. Weijermars, Neerlandistiek als bindmiddel van de natie: hoogleraar Schrant in Gent, 1817-1830, in: *De negentiende eeuw*, 1, pp. 4-19.

77. L. Simons is de auteur van een algemeen overzicht van de uitgeverwereld in de 19de eeuw in Vlaanderen. J. Weijermars, Brest van Kempen, een Hollandse boekhandelaar in Brussel, 1821-1830, in: *De Boekenwereld*, jg. 24, 2007-2008, nr. 2, pp. 66-88.

en beschouwende teksten en zelfs de filologische uitgaven vormen elementen in de formulering en de legitimering van het nationale denken. De literatuurhistorici die zich over de eerste decennia van de negentiende eeuw buigen, brengen daar al jarenlang verslag over uit. Zowel in Nederland als in België bestaat er ter zake een lange traditie en de overzichten worden ook regelmatig geactualiseerd.⁷⁸ In Vlaanderen stimuleert de Vlaamse beweging bovendien de belangstelling voor de oranjegezinde literatoren die aan de basis van de beweging lagen. Rond figuren als Willems, Snellaert en van Duyse verschenen er bronnenuitgaven, biografieën of deelstudies.⁷⁹ De band tussen het Groot-Nederlandse gedachtegoed en de literatuur ontsnapte evenmin aan de aandacht van de historici.⁸⁰ Literatuurhistorici zoeken recentelijk ook systematisch naar de vaderlandslievende vertogen in de literatuur en in de literatuurgeschiedenissen die in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in omloop waren.⁸¹ Hoe letterkundige kwesties en debatten samenhang vertonen met de natievorming is dan weer een andere invalshoek om de rol van de letterkundigen in de vorming van de nationale ideologie te duiden.⁸²

In de meeste studies over de literaire productie worden ook de netwerken van de literatoren (verenigingen en tijdschriften) onder de aandacht gebracht.⁸³ Dat

78. Voor het Zuiden: A. Deprez, W. Gobbers & K. Wauters (eds.), *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*, Gent, 1999-2003. Voor het Noorden: M. Mathijssen, *De Nederlandse literatuur in de romantiek, 1820-1880*, Nijmegen, 2004. Zie ook W. Van den Bergh & P. Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*, Amsterdam, 2009. Voor meer specifieke werken verwijzen we naar de bibliografieën in deze overzichten.

79. Zie bijvoorbeeld A. Deprez, *Volk, natie, taal en staat bij Willems*, Gent, 1995; A. Deprez, *Kroniek van Dr. Snellaert, 1809-1872*, Brugge, 1972; J. Pauwels, Dichter in ballingschap? Prudens van Duyse en de Belgische omwenteling, in: *Spiegel der Letteren*, jg. 44, 2002, nr. 2, pp. 148-168; J. Pauwels, *De Nederlandse taal en letterkunde en de Belgische omwenteling*, in: F. Judo & S. Van de Perre (eds.), *De prijs van de scheiding [...]*, pp. 67-84.

80. H. Elias wijdt daaraan veel aandacht in zijn *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, Antwerpen, 1963. Later zal ook E. Gubin dit doen: Flamingantisme et patriotisme en Belgique au XIXe siècle, in: *TvG*, jg. 95, 1982, nr. 4, pp. 558-576.

81. G. Janssens & K. Steyaert, *Het onderwijs van het Nederlands [...]*, pp. 309-410; W. Van den Berg, *Verbeelding van het vaderland. Het denken over het vaderland in de letterkunde van de eerste decennia van de negentiende eeuw*, in: N. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam, 1999, pp. 309-343.; L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*, Nijmegen, 2008; E. Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840*, Hilversum, 1997; N. Bemong, *Vormen en functies van de Belgische historische roman*, Leuven, 2007.

82. J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*, Nijmegen, 2006.

83. Voor het Zuiden is A. Deprez ter zake erg bedrijvig geweest. Voor het Noorden vermelden we o.m.: G.J. Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland, 1770-1830*, Den Haag, 1995; G.J. Johannes, *De Lof der aalbessen. Over Noordnederlandse literatuurtheorie, literatuur en de consequenties van kleinschaligheid, 1770-1830*, Den Haag, 1997; K. Korevaart, *Ziften en zemelknoopen. Literaire kritiek in de Nederlandse dag-, nieuws- en weekbladen, 1814-1848*, Hilversum, 2001.

brengt ons bij de studie van de culturele gezelschappen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Slechts over een beperkt aantal zuidelijke verenigingen weten we wat meer⁸⁴, maar over andere is nog weinig geweten over hun unificerende functies. In Nederland is er al heel wat aandacht gegaan naar het gezelschapsleven in de achttiende eeuw⁸⁵; met betrekking tot de negentiende moet echter nog steeds een inhaalbeweging gebeuren. Over de wijze waarop de vrijmetselarij monarchie en natiebesef samenbrengt, verschenen er ondertussen al wel een aantal publicaties van historici.⁸⁶

Laat ons tot slot nog even kijken naar het thema dat onder invloed van de culturele oriëntering grondig bestudeerd wordt: het natiebewustzijn. Het is een ingewikkeld begrip: er zijn verschillende lagen in het concept aanwezig, het is één van de meest abstracte begrippen uit het liberale denken, gevormd doorheen het discours van elites terwijl de vraag of het vaderland ermee samenvalt nog lang niet helemaal duidelijk is. Ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is het natiebegrrip ontgensprekelijk een zaak van wie met taal en tekst bezig is. Over het begrip wordt vooral door intellectuelen geschreven en via onderwijs, lezingen en publicaties wordt het in geletterde middengroepen verspreid. In België richten de historici hun aandacht op de desintegrerende rol die het Belgische natiegevoel tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden heeft gespeeld. Ze gaan – Smith achterna – op zoek naar het (proto)natiegevoel zoals het zich sinds de Brabantse revolutie ontwikkelde en concluderen dat het zuidelijke samenhorigheidsgevoel heel wat ouder is dan 1830.⁸⁷ Uit dan weer ander onderzoek blijkt echter dat zuidelijke gevoelens van achterstelling het verzet tegen het bestel wel versterkten, maar dat het Belgisch nationalisme voor 1830 in de discourses niet echt aan het oppervlak komt en de Belgische revolutionairen zich daar maar al te goed van bewust zijn en zich daarom vanaf de gezagswissel heel actief met de constructie

84. Over 't Nut schreef P. Fredericq al in 1913 een werk. G. Janssens en K. Steyaert schenken in *Het onderwijs van het Nederlands [...]* aandacht aan het Luikse Tandem. J. Weijermars publiceert over deze problematiek eveneens.

85. W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't mensdom? Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815*, Amsterdam, 1988.

86. H. De Schampheleire, E. Witte & F.V. Borné, *Vrijmetselaars te Gent tijdens het Empire en de Hollandse tijd, 1804-1824*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1971, pp. 73-207; H. Balthazar, *De Gentse brandhaard. Orangisme en vrijmetselarij*, in: J. Tyssens (ed.), *Van wijsheid met vreugd gepaard. Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen*, Gent, 2003, pp. 71-87; A. Van de Sande (ed.), *Een stille leerschool van deugd en goede zeden. Vrijmetselarij in Nederland in de 18de en 19de eeuw*, Hilversum, 1995.

87. J. Stengers, *Les racines de la Belgique jusqu'à la Révolution de 1830*, Bruxelles, 2000; J. Koll, *Die Belgische Nation. Patriotismus und Nationalbewusstsein in den Südlichen Niederlanden im späten 18. Jahrhundert*, Münster, 2003; S. Dubois, *L'invention de la Belgique. Génèse d'un Etat-Nation, 1648-1830*, Bruxelles, 2005; C. Bruneel & B. Bernard (eds.), *Les prémices de l'identité belge avant 1830?*, Bruxelles, 2006; L. Wils, *De twee Belgische revoluties*, in: K. Deprez & L. Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen-Baarn, 1999.

van de natie bezighouden.⁸⁸ De Oranjesentimenten komen, zoals we al zagen, in verschillende deelstudies aan bod, maar het is nog steeds wachten op een globaal overzicht van het orangisme in het Zuiden.⁸⁹ In Nederland zijn ondertussen al verschillende werken over het natiedenken verschenen. Het Noorden doet zelfs ijverig mee aan de zoektocht naar de nationale identiteit, meestal in samenhang met het onderzoek naar het vaderland. Natie en vaderland staan in deze publicaties centraal en bekijken het denken in een langetermijnperspectief, waarbij het Groot-Nederlandse besef slechts één van de beelden is, die tussen 1814 en 1830 in omloop werden gebracht.⁹⁰

Sommige Belgische historici aarzelen niet om aan de verspreiding van het Belgisch natiegevoel al een brede interpretatie te geven, maar als we naar de bronnen kijken, dan komen we steeds bij de elite en de ontwikkelde middenlagen terecht.⁹¹ Hoe dus het natiebesef op het spoor komen in bredere en sociaal lagere groepen? Ook met betrekking tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden blijft het een moeilijke opdracht. Niet enkel omdat bepaalde bronnen (dagboeken, brieven) moeilijk traceerbaar zijn, maar ook omdat in dergelijke bronnen patronen niet gemakkelijk te ontdekken zijn. Volksliederen, volkstoneel, volksverhalen en volksprenten openen meer onderzoeksperspectieven, maar zoals overigens al uit Nederlandse studies is gebleken, vindt men het Groot-Nederlands natiegevoel er toch zelden in terug.⁹² Of dat in het Zuiden in de betrokken periode ook het geval is met betrekking tot het Belgische natiebesef, is nog een open vraag. Analyses van brede zuidelijke oppositiebewegingen zeggen heel wat over antiregerings- en vrijheidsgevoelens, maar naar nationale sentimenten wordt weinig verwezen. De

88. R. Aerts, *Een andere geschiedenis. Een beschouwing over de scheiding van 1830*, in: P. Rietbergen & T. Verschaffel (eds.), *Broedertwist [...]*; L. François, *Het nationaal gevoel in de Zuidelijke Nederlanden: betekenis en invloed ten tijde van de vorming van het Verenigd Koninkrijk*, in: P. Lenders (ed.), *Het politiek personeel tijdens de overgang van het ancien régime naar het nieuwe régime in België*, Heule, 1993, pp. 85-98; N. van Sas, De betekenis van 1830, in: *Theoretische Geschiedenis*, nr. 4, 1984; C. Tamse, *Voorstellingen en beeldvorming als psychologische factor in de Nederlands-Belgische betrekkingen*, in: *Colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen [...]*, p. 320; E. Witte, *De constructie van België, 1828-1847*, in: E. Witte, e.a., *Nieuwe politieke geschiedenis van België, 1830-1905*, Tielt, 2005, pp. 194-212; E. Witte, *Le concept de la nation à la veille de la révolution belge*, in: C. Bruneel & B. Bernard (eds.), *Les prémices de l'identité belge []*, pp. 97-118.

89. Momenteel werk ik aan een dergelijk werk dat zal uitgegeven worden door De Standaard Uitgeverij-Antwerpen.

90. J. Boogman, *Die Suche nach der nationalen Identität. Die Niederlande 1813-1848*, Wiesbaden, 1968; E.H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden*, Leuven, 1994; N. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam, 1999; M. Grever & K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, Amsterdam, 2007; H. te Velde, *Nederlands nationaal besef sinds 1800*, in: T. Zwaan (ed.), *Het Europees labyrint. Nationalisme en natievorming in Europa*, Amsterdam, 1991, pp. 173-188.

91. Zie de in noot 90 geciteerde werken.

92. In N. van Sas (ed.), *Vaderland [...]* bijvoorbeeld worden zeer verscheiden bronnen gebruikt, maar ze leveren en met betrekking tot het Groot-Nederlandse concept weinig op.

petities hebben de scheiding niet tot doel en onder de strijders, de gewonden en de gedecoreerden van 1830 is er heel weinig politiek bewustzijn of nationaal besef.⁹³ De inhoud die er in die kringen aan het concept vaderland wordt gegeven is bovendien vrij divers. Kortom, dat het natiebegrif tussen 1814 en 1830 vooral in het denken van de elite aanwezig is en de massale verspreiding pas later zal plaatsvinden, sporend met het democratiseringsproces⁹⁴, lijken ook de studies over het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden niet tegen te spreken. Noch het Groot-Nederlands noch het Belgisch nationalistisch gedachtegoed zijn kennelijk in wijde kring verspreid. De voorstanders van meer “*from below*”-onderzoek zullen dan ook aan de hand van talrijke en overtuigende bronnen moeten kunnen aantonen dat de resultaten van de reeds tot stand gebrachte studies over het natiebewustzijn achterhaald zijn.⁹⁵

Samenvattend: ook al bevat dit overzicht slechts de hoofdlijnen uit de evolutie van de historiografie betreffende Willem I's natiestaat, toch kunnen we er al een en ander uit concluderen. Ondanks de vrij lange historiografische traditie, is nog lang niet het laatste woord gezegd over deze ingewikkelde periode en zeker niet over de centrifugale en centripetale krachten in het proces van natievorming en -ontbinding. Dankzij de toename van de invalshoeken in het historische veld, waarbij eerst de sociaal-politieke en de sociaaleconomische concepten stimulerend werkten en vervolgens de taal- en culturele benaderingen, ontstond toch al een vrij breed beeld en werd zowel het in- als desintegrerende gehalte van verschillende ‘harde’ en ‘zachte’ sectoren aangegeven. Vooral met betrekking tot taal en cultuur zagen we dat de belangstelling van de literatuurhistorici en de neerlandici de invalshoeken van de historici op betekenisvolle wijze heeft aangevuld en de problematiek verder heeft uitgediept. Nogmaals: begrip hebben voor elkaars benaderingen, methodes en resultaten is in deze context uitermate zinvol. Ik hoop dat dit overzicht daartoe een bijdrage kan leveren.

Els Witte (°1941) is professor aan de Vrije Universiteit Brussel en ere-rector van deze universiteit. Zij is tevens directeur van het Centrum voor Interdisciplinaire Studie van Brussel en van BRIO (Brussels Informatie-, Documentatie- en Onderzoekscentrum) en auteur van diverse werken over de Belgische politiek in de 19de en 20ste eeuw. Sinds 1988 is ze lid van de Koninklijke Academie.

93. L. François, *De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk [...]*, p. 124; J.W. Rooney, *Les combattants de 1830 [...]*, pp. 486-488.

94. E. Witte, e.a (eds.), *Natie en Democratie. Nation et démocratie 1890-1921*, Brussel, 2007 (passim).

95. H.J. Lope, *Zur Diskussion um die "Identität" der Belgier im Umfeld der Revolution vom 1830*, in: B. Giesen (ed.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt, 1991, pp. 426-450; M. Van Ginderachter, *Het vaderland vanuit kikersperspectief. Recent Belgisch en Nederlands onderzoek naar natievorming tijdens de lange negentiende eeuw*, in: *TvG*, jg. 122, 2009, nr. 4, pp. 536-537.